

HUBERT MIELNIK

MGR, UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE

ORCID: 0000-0002-6299-742X

Koncepcja sądownictwa karnego w planowanej polskiej strefie okupacyjnej Niemiec w pracach Ministerstwa Odbudowy Administracji Publicznej w Rządzie RP na uchodźstwie 1943–1944

1. Wprowadzenie; 2. Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej; 3. Koncepcja modelu sądownictwa karnego w planowanej polskiej strefie okupacyjnej; 3.1. Założenia ogólne; 3.2. Struktura organizacyjna sądownictwa karnego; 3.3. Postępowanie sądowe i prawo materialne; 3.4. Nadzór nad sądami karnymi; 4. Uwagi do przygotowanej koncepcji; 5. Planowany obszar polskiej strefy okupacyjnej; 6. Koncepcja sądownictwa karnego a prawo międzynarodowe i inne alianckie modele sądownictwa okupacyjnego; 7. Podsumowanie.

1

We wrześniu 1939 r. doszło do ataku wojsk III Rzeszy oraz ZSRR na Polskę. Na skutek tych działań polskie władze opuściły kraj i skierowały się do Rumunii, gdzie najważniejsi przedstawiciele rządu zostali internowani, ale nie zrzekli się, pomimo silnych nacisków, swoich konstytucyjnych uprawnień¹. Umożliwiło to internowanemu Prezydentowi RP Ignacemu Mościckiemu skorzystanie z uprawnienia z art. 24 konstytucji kwietniowej z 1935 r.², przewidującego możliwość wyznaczenia przez prezydenta swojego następcy na wypadek opróżnienia urzędu. Początkowo wyznaczony został gen. Bolesław Wieniawa-Długoszowski, ale jego nominacja została zablokowana przez władze francuskie³. Dlatego ostatecznie urząd ten objął Władysław Raczkiewicz⁴. 1 października 1939 r. prezydent Raczkiewicz odebrał

¹ J. Beck, *Ostatni raport*, Warszawa 1987, s. 200.

² Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz.U. z 1935 r., nr 30, poz. 227.

³ Szerzej zob. T. Wyrwa, *Ingerencja Francji w sprawy polskie na przełomie 1939/1940*, „Zeszyty Historyczne” 1980, t. 52, s. 218.

⁴ Obie nominacje były antydatowane na dzień 17 września 1939 r. Komunikat Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej – wyznaczenie następcy Prezydenta Rzeczypospolitej Władysława Raczkiewicza, M.P. z 1939 r., nr 214, poz. 6.

przysięgę od pierwszych członków tworzonego rządu, a na Prezesa Rady Ministrów wybrano gen. Władysława Sikorskiego⁵. Udało się w ten sposób zachować ciągłość i legalności władz polskich oraz utworzyć – uznawany na arenie międzynarodowej przez cały okres II wojny światowej – rząd na uchodźstwie.

Od listopada 1939 r. rząd miał siedzibę we francuskim mieście Angers. 9 grudnia 1939 r. prezydent wydał dekret, na mocy którego utworzono Radę Narodową, organ doradczy Prezydenta RP i rządu⁶. Po klęsce Francji ewakuowano polskie władze na uchodźstwie na Wyspy Brytyjskie, gdzie urzędowały aż do 1990 r. Struktura wewnętrzna Rady Ministrów zmieniała się w latach 1939–1945 i warunkowana była charakterem rządu na emigracji, sytuacją finansową oraz polityką personalną.

Mimo legalnego charakteru i międzynarodowego uznania, rząd polski na uchodźstwie w czasie II wojny światowej miał mocno ograniczoną suwerenność i swobodę działania. Możliwe były tylko takie ruchy, które wpisywały się w politykę „gospodarza” goszczącego polskie władze – były one zatem w pewien sposób uzależnione najpierw od Francji, a potem od Wielkiej Brytanii⁷. Problem ten najbardziej widoczny był w zakresie stosunków polsko-sowieckich oraz uczestnictwa ZSRR w koalicji antyhitlerowskiej⁸.

Polskie władze emigracyjne, uczestnicząc aktywnie w działaniach zbrojnych przeciwko wojskom niemieckim, liczyły na utworzenie niepodległego państwa polskiego. Jego utworzenie wiązały się z powodów geopolitycznych z uczestnictwem przez Polskę w okupacji wschodnich terenów niemieckich i powstaniem polskiej strefy okupacyjnej albo przynajmniej wpływem na zarząd tych ziem, co dokumenty rządowe określały jako „zarząd ziem okupowanych przez państwa

⁵ Wicepremierem został Stanisław Stroński, ministrem spraw zagranicznych – August Zaleski, a ministrem skarbu – Adam Koc, Protokół zaprzysiężenia członków Rządu 1 października 1939 r. w Paryżu, M.P. z 1939 r., nr 218, poz. 4.

⁶ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 9 grudnia 1939 r. o powołaniu Rady Narodowej, Dz.U. z 1939 r., nr 104, poz. 1008.

⁷ M. Hułas, *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie wrzesień 1939 – lipiec 1943*, Warszawa 1996, s. 306–307.

⁸ 30 lipca 1941 r. podpisano układ polsko-sowiecki, mający przywrócić poprawne stosunki. Jak podkreśla się w literaturze, układ ukazywał słabość polskiego rządu na uchodźstwie oraz wewnętrzne spięcia w polskich władzach (przy podpisaniu układu pominięto prezydenta Raczkiewicza). Po odkryciu masowych grobów polskich oficerów zamordowanych w Katyniu stosunki polsko-sowieckie zostały zerwane 25 kwietnia 1943 r. Churchill 28 kwietnia 1943 r. pisał: „Nie ma żadnego pożytku z chorobliwego kręcenia się wokół pochodzących sprzed trzech lat grobów pod Smoleńskiem” i podkreślał, że trzeba zmusić Polaków do nieporuszania tematu Katynia. Pokazuje to faktyczną pozycję polskich władz w Londynie, zob. E. McGilvray, *Polski rząd na uchodźstwie*, tłum. Z. Kaleta, Warszawa 2011, s. 123–139.

sprzymierzone w granicach interesów Rzeczypospolitej Polskiej⁹. W rządzie na uchodźstwie zostało utworzone Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej Rządu RP (dalej: MOAP), którego jednym z celów było przygotowanie zarządu cywilnego w przewidywanej polskiej strefie okupacyjnej. Niniejszy artykuł koncentruje się na prowadzonych w MOAP pracach nad ustrojem sądownictwa karnego w mającej powstać polskiej strefie okupacyjnej.

2

6 maja 1942 r. utworzone zostało Biuro Prac Administracyjnych, poprzednik MOAP¹⁰. Na czele Biura stał minister wyznaczony uchwałą Rady Ministrów. Do zadań Biura należało: opracowywanie zagadnień z zakresu organizacji i trybu urzędowania władz i urzędów państwowych i samorządowych; opracowywanie zagadnień z zakresu kwalifikowania pracowników publicznych i pragmatyki służbowej; przeprowadzanie rejestracji przebywających poza granicami kraju funkcjonariuszy państwowych i samorządowych, sędziów i prokuratorów, pracowników przedsiębiorstw państwowych i samorządowych oraz instytucji publicznych; opracowywanie planu działalności poszczególnych działów administracji w okresie przejściowym obejmowania jej przez władze polskie; organizowanie szkolenia kandydatów do służby administracyjnej; opracowywanie innych zagadnień zleconych uchwałami Rady Ministrów¹¹.

Według stanu na 1 grudnia 1942 r. w Biurze funkcjonowały cztery podporządkowane kierownikowi Biura samodzielne referaty: Ogólny, Wyszkożenia, Ewidencji Pracowników Publicznych i Organizacyjno-Administracyjny. Obok działał także Sekretariat Ministra oraz Kierownictwo Biura. Na posiedzeniach Rady Ministrów 4 i 5 grudnia 1942 r. uchwalono statut organizacyjny Biura Prac Administracyjnych¹².

Kwestia przygotowania przyszłej okupacji pojawiła się w pracach polskiego rządu już na początku 1943 r., jeszcze przed zerwaniem stosunków dyplomatycz-

⁹ W okresie od maja 1945 r. do września 1948 r. w północno-zachodnich Niemczech istniała polska enklawa w brytyjskiej strefie okupacyjnej – miasto Haren, przemianowane na Maczków. Mieszkałi w nim Polacy uwolnieni z różnego rodzaju obozów (koncentracyjnych, jenieckich, pracy) na terenie Rzeszy. Enklawa ta, nazywana także polską strefą okupacyjną, nie była oddzielną strefą tak zwanych *Alliierten-besetztes Deutschland*. Szerzej zob. A. Lembeck, *Wyzwoleni, ale nie wolni. Polskie miasto w okupowanych Niemczech*, tłum. B. Ostrowska, Warszawa 2007.

¹⁰ Dekret Prezydenta RP o utworzeniu Biura Prac Administracyjnych z 6 maja 1942 r., Dz.U. z 1942 r., nr 4, poz. 6.

¹¹ *Ibidem*, art. 1–2.

¹² M. Hułas, *op. cit.*, s. 198; AAN, zespół „Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie” (dalej: AAN, MOAP), Inwentarz książkowy.

nych z ZSRR. Na posiedzeniu Rady Ministrów 22 marca 1943 r., na wniosek Stanisława Mikołajczyka, podjęto uchwałę o powołaniu komitetu w celu „rozpatrywania spraw związanych z zagadnieniem okupacji i administracji terytoriów, które przypadną Polsce kosztem Rzeszy”. Nie wiadomo, jakie ostatecznie były losy tego komitetu ani czy w ogóle podjął pracę¹³.

Biuro Prac Administracyjnych zostało zlikwidowane dekretem Prezydenta RP z 24 lipca 1943 r., a na jego miejsce utworzono urząd Ministra Odbudowy Administracji Publicznej¹⁴. Zakres działalności utworzonego urzędu obejmował: opracowywanie ogólnych planów odbudowy wszystkich działów administracji publicznej i planów szczegółowych w zakresie administracji ogólnej i samorządu terytorialnego; opracowywanie planów zarządu cywilnego ziem okupowanych przez państwa sprzymierzone w granicach interesów Rzeczypospolitej Polskiej; współdziałanie z innymi ministrami w wymienionych sprawach oraz koordynowanie ich prac w tym zakresie; przygotowanie kadr pracowników administracji publicznej w Polsce i na ziemiach okupowanych przez państwa sprzymierzone¹⁵. Ministrem Odbudowy Administracji Publicznej został Karol Popiel, a sekretarzem generalnym – Maurycy Jaroszyński¹⁶.

Statut organizacyjny nowego ministerstwa został przyjęty uchwałą Rady Ministrów z 24 września 1943 r.¹⁷. Minister kierował pracami MOAP przy pomocy wspomnianego już sekretarza generalnego oraz podsekretarza stanu do spraw okupacji, kierującego także działem administracji okupacyjnej. Sekretarz generalny koordynował wszystkie prace poza zagadnieniami administracji okupacyjnej (§ 1 Statutu MOAP). W skład ministerstwa wchodziły cztery działy: Administracji Rządowej; Samorządu; Odbudowy Personalnej Administracji Publicznej; Administracji Okupacyjnej. Samodzielny status miał Referat Ogólny (§ 2 Statutu MOAP).

Dla badanego tematu największe znaczenie miała działalność Działu Administracji Okupacyjnej. Ogólnie zakres zadań tego działu określono jako przygotowywanie planów i projektów dotyczących cywilnych funkcji i zarządu ziem okupowanych przez państwa sprzymierzone w granicach zainteresowań RP. Natomiast do szczegółowych zadań zaliczono: opracowywanie planów i projektów dotyczących cywilnych funkcji zarządu okupacyjnego, jak również przekształcenie

¹³ M. Hułas, *op. cit.*, s. 199.

¹⁴ Dekret Prezydenta RP o utworzeniu urzędu Ministra Odbudowy Administracji Publicznej z 24 lipca 1943 r., Dz.U. z 1943 r., nr 7, poz. 15.

¹⁵ *Ibidem*, art. 2.

¹⁶ M. Hułas, *op. cit.*, s. 198.

¹⁷ AAN, MOAP, sygn. 1, k. 1, Statut organizacyjny Ministerstwa Odbudowy Administracji Publicznej z 24 września 1943 r. (dalej: Statut MOAP).

systemu prawnego na terenach okupowanych; szkolenie personelu do wykonywania powyższych funkcji; przygotowanie projektu obsady personalnej w zakresie administracji okupacyjnej; współdziałanie z innymi ministerstwami w sprawach okupacyjnych i koordynowanie ich prac w tym zakresie; współdziałanie z właściwymi organami państw alianckich w sprawach okupacyjnych; pełnienie funkcji stałego sekretariatu Międzyministerialnego Komitetu Koordynacyjnego do spraw Okupacji (§ 8 Statutu MOAP).

Przy MOAP działał Międzyministerialny Komitet Koordynacyjny do spraw Okupacji, zajmujący się rozgraniczaniem obowiązków w zakresie przygotowania okupacji pomiędzy poszczególne ministerstwa, koordynowaniem prac w sprawach okupacji wszystkich instytucji rządowych i społecznych oraz opiniowanie wszystkich projektów dotyczących okupacji przed przedstawieniem ich do ostatecznej akceptacji (§ 9 Statutu MOAP). Przewodniczącym tego Komitetu był Minister Odbudowy Administracji Publicznej, a jego zastępcą – podsekretarz stanu do spraw okupacji. W skład Komitetu wchodziłi stali przedstawiciele wszystkich ministerstw oraz Sztabu Naczelnego Wodza (§ 10 Statutu MOAP).

Dział Administracji Okupacyjnej według stanu na 16 grudnia 1943 r. składał się z sekretariatu (na czele miał stać por. Wawrzyniak) oraz 12 referatów: ogólnego, prawnego, ogólnej administracji państwowej, administracji samorządowej, bezpieczeństwa publicznego, rolnego, leśnictwa, przemysłowo-handlowego, finansowo-skarbowego, oświecenia publicznego i wyznań religijnych, zdrowia, opieki publicznej¹⁸.

Za przygotowanie koncepcji ustroju sądownictwa w mającej powstać polskiej strefie okupacyjnej odpowiadał referat prawny Działu Administracji Okupacyjnej. Początkowo na czele referatu prawnego stał podsekretarz stanu, ale stanowisko to planowano powierzyć por. dr. Zygmuntovi Nowakowskiemu¹⁹. W skład tego referatu wchodziłi prawnicy – sędziowie, prokuratorzy, adwokaci²⁰. Referat prawny zajmował się zagadnieniami ustroju prawnego, w szczególności zaś materialnym prawem cywilnym i karnym, przygotowywał, w uzgodnieniu z Ministerstwem

¹⁸ AAN, MOAP, sygn. 1, k. 6, *Schemat organizacyjny i organizacja pracy Działu Okupacyjnego Ministerstwa Odbudowy Administracji Publicznej*, Londyn, dnia 16 grudnia 1943 r.

¹⁹ Dr Zygmunt Nowakowski w latach 1944–1946 studiował na Polskim Wydziale Prawa przy Uniwersytecie Oksfordzkim. Po zakończeniu II wojny światowej m.in. kierował Katedrą Prawa Cywilnego Uniwersytetu im. Adam Mickiewicza w Poznaniu, zob. A. Wąsiewicz, *Czterdzieci stulecie pracy naukowej Zygmunta Konrada Nowakowskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1977, t. 39, z. 3, s. 299–306; AAN, MOAP, sygn. 1, k. 8, *Schemat organizacyjny i organizacja pracy Działu Okupacyjnego Ministerstwa Odbudowy Administracji Publicznej*, Londyn, dnia 16 grudnia 1943 r.

²⁰ AAN, MOAP, sygn. 26, k. 148, Notatka dra T. Cypriana z 20 stycznia 1944 r.

Sprawiedliwości, projekty zmian ustawodawczych niezbędne do przystosowania systemu prawa do nowej sytuacji politycznej. Referat miał opracować zagadnienia wpływu wojny i okupacji na stosunki prywatno-prawne i przygotować odpowiednie przepisy przejściowe w tej materii, a także zająć się unormowaniem stosunków rodzinnych, w ramach których władze nazistowskie wprowadziły duże zmiany. Współpracowano z Ministrem Sprawiedliwości oraz Inspektorem Wojskowym dla Spraw Okupacji w zakresie organizacji sądownictwa karnego i więziennictwa. Konieczne było także opracowanie planu uproszczenia postępowania w sprawach cywilnych i organizacji wymiaru sprawiedliwości w ramach dostosowania go do możliwości obsady personalnej, co również miało być uzgadniane z Ministrem Sprawiedliwości. Przygotowany miał zostać plan obsady stanowisk sędziowskich w pierwszym okresie okupacji. Kwestia przyszłej obsady personalnej wiązała się także z odpowiednim przygotowaniem personelu sędziowskiego i administracji sądowej poprzez prowadzenie kursów przygotowujących. Referat prawny miał zająć się także zagadnieniami dotyczącymi adwokatury i notariatu oraz przejściem obiektów sądowych oraz urzędów hipotecznych. Do zadań referatu prawnego zaliczono również opracowanie spraw przestępców wojennych na terenach okupowanych, kwestie amnestii i rehabilitacji w stosunku do ogłoszonych wyroków sądów niemieckich oraz analizę ważności niektórych wyroków karnych i zaskarżalności wyroków cywilnych, wydanych z naruszeniem zasad słuszności i sprawiedliwości²¹.

W zakresie sądownictwa pracowano więc nad stworzeniem odrębnej struktury sądownictwa karnego oraz nad przyszłą obsadą personalną sądownictwa cywilnego, dostosowaną do okupacyjnych możliwości. Pewne było jednak, że nawet w sprawach cywilnych od orzekania odsunięci zostaną sędziowie niemieccy, a sądownictwo cywilne będzie podlegać, odrębnie od sądownictwa karnego, administracji cywilnej.

3

Opracowanie organizacji sądownictwa karnego było jednym z zadań referatu prawnego w Dziale Administracji Okupacyjnej MOAP. Dokument *Tezy oraz plan organizacji i prac przygotowawczych w przedmiocie sądownictwa karnego na terenach Rzeszy Niemieckiej przewidzianych dla polskiej administracji okupacyjnej* przygotowany został 13 kwietnia 1944 r. Autorem koncepcji był dr Stanisław Celi-chowski, piastujący stanowisko podsekretarza stanu w MOAP²².

²¹ AAN, MOAP, sygn. 1, k. 8, *Schemat organizacyjny i organizacja pracy Działu Okupacyjnego...*

²² AAN, MOAP, sygn. 26, k. 1. *Tezy oraz plan organizacji i prac przygotowawczych w przedmiocie sądownictwa karnego na terenach Rzeszy Niemieckiej przewidzianych dla polskiej administracji okupacyjnej* (dalej: *Tezy sądownictwa karnego*).

Koncepcja oparta była na założeniu, że w pierwszej fazie okupacja wojenna będzie sprawowana przez polskie władze wojskowe. W drugiej fazie, po zakończeniu działań wojennych, nadzór miały przejąć polskie władze cywilne. Wypracowane założenia sądownictwa karnego miały zostać przedstawione do rozważenia aliantom, a przeszkolony personel sądów miał pozostawać do ich dyspozycji. Za cel polityczny polskiego rządu na uchodźstwie uznano uzyskanie zgody na wprowadzenie polskiego systemu okupacji na terenach przewidzianych do przyszłej inkorporacji. Jak przewidywano, na pozostałych terenach, które będą wchodziły w skład polskiej strefy okupacyjnej, nie będzie możliwości uzyskania zgody na wprowadzenie odmiennego niż w pozostałych strefach okupacyjnych modelu sądownictwa²³.

3.1. W ramach tez ogólnych przewidziano, że sądownictwo karne funkcjonowało będzie „na wymienionych terenach od samego początku objęcia ich przez państwo zwycięskie”. Kolejny raz w oficjalnych dokumentach nie wspomniano ani o tym, jakie konkretnie tereny miałyby obejmować polska strefa okupacyjna, ani – co jeszcze donioślejsze – o Polsce czy polskiej strefie, lecz o „państwie zwycięskim”²⁴.

Zgodnie z kolejnymi założeniami ogólnymi przyjęto, że niemożliwe będzie oddanie w ręce niemieckich sędziów wymiaru sprawiedliwości w zakresie przestępstw pospolitych ludności cywilnej. Część przestępstw miała zostać objęta sądownictwem wojskowym (zwykle i polowe sądy wojskowe oraz sądownictwo wojskowe wprowadzone w ramach stanu wojennego – miały to być sądy podlegające wojskowym władzom okupacyjnym), w pozostałym zakresie sądownictwa karnego niezbędne było utworzenie okupacyjnych sądów karnych, opartych na zasadach organizacji sądownictwa przewidzianych przez administrację angielską i amerykańską. Ze względu na braki personalne w obsadzie sędziowskiej, sądownictwo to miało zostać uzupełniane polskimi wojskowymi nieposiadającymi pełnych kwalifikacji sędziowskich. Forma wojskowa sądów miała trwać aż do zapewnienia całkowitego bezpieczeństwa na okupowanych obszarach oraz do momentu kiedy możliwe będzie wprowadzenie przez zarząd wymiaru sprawiedliwości powszechnego sądownictwa w sprawach karnych²⁵. Wojskowy charakter planowanego sądownictwa karnego wymagał współpracy w zakresie szczegółowych planów organizacyjnych oraz przygotowania odpowiedniego przeszkolenia kadr z Inspektoratem dla Spraw Zarządu Wojskowego²⁶.

²³ *Ibidem*, k. 5.

²⁴ *Ibidem*, k. 1.

²⁵ *Ibidem*, k. 1.

²⁶ *Ibidem*, k. 1–2.

Pomimo oddania władzom wojskowym organizacji sądownictwa karnego, Stanisław Celichowski uznawał, że sądy te mają być jak najbardziej zbliżone do sądów powszechnych, przede wszystkim w aspekcie ich niezawisłości²⁷.

3.2. Pierwszą instancją sądownictwa karnego miały być niższe sądy policyjne (*Inferior Provost Courts*), orzekające jednoosobowo przez oficera, który miał przejść przynajmniej trzymiesięczne przeszkolenie. Miały one orzekać w sprawach o wykroczenia oraz jako sądy karno-administracyjne, chyba że dla rozpatrywania konkretnych spraw karno-administracyjnych przewidziano odrębne, szczególnie organy²⁸.

Wyższą instancją miały być wyższe sądy policyjne (*Superior Provost Courts*). Orzekać miały w składzie trzyosobowym, pod przewodnictwem oficera w stopniu co najmniej kapitana, który ukończył studia prawnicze albo przeszedł sześciomiesięczny kurs prawa. Oprócz przewodniczącego w składzie orzekającym miało zasiadać jeszcze dwóch oficerów w roli ławników. Wyższe sądy policyjne miały orzekać w sprawach o występki²⁹.

Możliwość odwołania od wyroków sądów policyjnych miała być znacznie ograniczona. Przewidywano, że wyroki tych sądów będą wykonywane natychmiast, a odwołanie będzie przysługiwało w wyjątkowych przypadkach³⁰.

Ponad tymi sądami przewidziano trybunały wojskowe (*Military Commission*), orzekające w składzie jednego oficera w randze co najmniej majora, posiadającego kwalifikacje sędziowskie, jako przewodniczącego, oraz dwóch oficerów jako ławników. W sprawach dotyczących wyjątkowo ciężkich przestępstw, zagrożonych karą śmierci lub dożywotnim więzieniem – w składzie dwóch sędziów zawodowych oraz trzech oficerów ławników. Trybunały wojskowe orzekać miały w sprawach o zbrodnie³¹.

Instancją odwoławczą miał być Wyższy Trybunał Wojskowy, w składzie trzech zawodowych sędziów. Nie rozstrzygnięto kwestii, czy powołany ma zostać jeden wyższy trybunał, czy więcej: twórcy koncepcji postulowali utworzenie jednego organu, ale ostateczną decyzję pozostawiono do czasu wyklarowania się sytuacji. Trybunał miał orzekać o rewizji wyroków oraz o odwołaniach w przypadkach, gdy były one dopuszczalne, zakładano jednak, że możliwości odwoławcze zostaną ograniczone. Przewodniczący Wyższego Trybunału Wojskowego musiał posiadać

²⁷ *Ibidem*, k. 5.

²⁸ *Ibidem*, k. 2.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, k. 6.

³¹ *Ibidem*, k. 2.

kwalifikacje odpowiadające prezesowi sądu okręgowego lub odpowiedniego sądu wojskowego³².

Wyłączono obowiązek zatwierdzania przez dowódcę wojskowego orzeczeń sądowych wydanych przez oba typy trybunałów wojskowych³³. Likwidacja tego obowiązku wynikała z faktu, że wyroki miały być wydawane przez sędziów zawodowych. Natomiast wyroki wydane przez sądy policyjne, w których orzekali wojskowi nieposiadający odpowiednich kwalifikacji sędziowskich, miały być zatwierdzane przez Wyższy Trybunał Wojskowy³⁴.

Przy Wyższym Trybunale Wojskowym miał funkcjonować Urząd Prokuratorski, któremu mieli podlegać prokuratorzy działający przy poszczególnych sądach oraz oficerowie oddelegowani do sprawowania funkcji prokuratorskich. Prokuraturze podlegały miały również kwestie związane z więziennictwem³⁵.

Otwartą pozostawiono kwestię uruchomienia sądów doraźnych. Celichowski uznał funkcjonowanie tego typu sądów za zbyt kosztowne³⁶. Ogólna organizacja sądownictwa karnego miała być przeprowadzona tak, by w momencie przejścia władzy przez administrację cywilną „nie natrafiano na trudności”³⁷.

3.3. Założono, że zasady postępowania dla poszczególnych rodzajów sądów zostaną opracowane w późniejszym terminie. Podstawą prac miał być polski kodeks postępowania karnego, przy uwzględnieniu wojskowej procedury karnej. Za najważniejszy problem uznano kwestię zakresu dopuszczalności niektórych środków prawnych (w domyśle chodziło zapewne o środki odwoławcze)³⁸.

Przyjęto, że stosowane będą te polskie akty prawne, które mogły być natychmiast wprowadzone, jak np. kodeks karny z 1932 r. Założono też prace nad projektem wprowadzenia polskich przepisów oraz adaptacji niemieckich aktów prawnych, które miały być odpowiednio zmienione³⁹.

Uznano, że sądy w polskiej strefie okupacyjnej nie będą rozpatrywały spraw z zakresu zbrodni wojennych – zostaną one przekazane sądownictwu międzynarodowemu jako sprawy o charakterze międzynarodowym i ogólnopaństwowym –

---

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, k. 3.

³⁶ *Ibidem*, k. 5.

³⁷ *Ibidem*, k. 6.

³⁸ *Ibidem*, k. 3.

³⁹ *Ibidem*.

czyli wykraczające poza kompetencje działu okupacyjnego Ministerstwa Odbudowy Administracji Publicznej⁴⁰.

3.4. Nadzór nad sądami oraz prokuraturą w polskiej strefie okupacyjnej miał sprawować odpowiedni dowódca wojskowy wyposażony we władzę dyscyplinarną nad wszystkimi sędziami wojskowymi. W pierwszej fazie okupacji dowódca wojskowy miał mieć możliwość stosowania prawa łaski, po przedstawieniu opinii przez referat prawny. Natomiast w drugiej fazie, po wprowadzeniu ministerstwa sprawiedliwości albo stosownego urzędu okupacyjnego, wyroki kary śmierci mogłyby być wykonywane dopiero po zajęciu stanowiska przez dowódcę wojskowego (czy korzystą z prawa łaski). Prawo łaski miało być jedyną formą merytorycznej kontroli nad sądownictwem sprawowanej przez dowódcę wojskowego. Zakładano, że sędziowie w trybunałach wojskowych będą nieusuwalni, możliwe miało być jednak ich przenoszenie, zaś sędziowie w sądach policyjnych mieli być i usuwalni, i możliwi do przeniesienia. Za „szefa sądownictwa karnego okupacyjnego” uznano prezesa Wyższego Trybunału Wojskowego, który podlegał dowódcy wojskowemu⁴¹.

Opracowane założenia sądownictwa karnego w polskiej strefie okupacyjnej miały zostać wprowadzone w życie przez Inspektorat dla Spraw Zarządu Wojskowego we współpracy z Ministerstwem Sprawiedliwości oraz MOAP. Inspektorat miał przede wszystkim opracować projekt organizacji sądów i przygotować kadrę – zapewnić szkolenia dla osób mających objąć stanowiska sędziowskie oraz dla personelu kancelaryjnego i sekretarskiego. Nadto za konieczne uznano opracowanie projektu zmiany postępowania karnego, w tym celu powołano specjalną komisję, w skład której wchodzić miało od 3–5 członków, w tym po jednym oddelegowanym przez Ministerstwo Sprawiedliwości oraz MOAP. Rola obu ministerstw była tym większa, że miały one wyłączne prawo złożenia projektu. Po zakończeniu prac komisji jej wyniki miały zostać zaakceptowane przez oba ministerstwa⁴².

⁴⁰ *Ibidem*, k. 6.

⁴¹ *Ibidem*, k. 3–4.

⁴² *Ibidem*, k. 4–5. Jedna z wersji projektu postępowania przed sądami policyjnymi znajduje się w zespole archiwalnym MOAP w AAN, brakuje jednak informacji o autorstwie i dacie. W tej wersji zawarto dokładne określenie właściwości rzeczowej sądów policyjnych oraz przepisy podzielone na rozdziały: Wyłączenie sędziego i protokolanta; Ogólny tryb postępowania; Oskarżyciel publiczny; Pokrzywdzony; Oskarżony; Obrońca; Świadkowie; Tłumacze; Oględziny i biegli; Zatrzymanie, Tymczasowe aresztowanie i kaucja; Rewizja i aresztowanie rzeczy; Doręczenie wezwań i innych pism; Protokoły; Dochodzenia; Oskarżenia; Czynności sądowe przed rozprawą główną; Ogólny porządek rozprawy głównej; Rozpoczęcie rozprawy głównej; Zaskarżenie wyroku przez prokuratora; Ułaskawienie; Postępowanie nakazowe; Postępowanie mandatowe; Postępowanie w wypadku zaginięcia lub zniszczenia akt, AAN, MOAP, sygn. 26, k. 149–178. Analogicznie przygotowano projekt rozporządzenia o Trybunałach Wojskowych,

4

Przygotowana przez Celichowskiego koncepcja sądownictwa karnego w polskiej strefie okupacyjnej została poddana ocenie przez prokuratora dra Tadeusza Cypriana oraz dra Stanisława Kodzia. Cyprian pracował w tym okresie w Ministerstwie Sprawiedliwości i najprawdopodobniej z ramienia tego ministerstwa recenzował opracowany projekt⁴³.

Opinia Cypriana miała charakter polemiki z tezami Celichowskiego⁴⁴. W miejscach, gdzie zgadzał się z wypracowanymi koncepcjami, dopisywał jedynie „tak”, „oczywiście” lub „bezsparnie” oraz przytaczał swoją interpretację danego zagadnienia. W wielu miejscach stawiał pytania mające doprecyzować twierdzenia albo podać je w wątpliwość oraz przedstawiał własne zdanie w wątpliwych kwestiach. W odniesieniu do opracowanych tez ogólnych zwracał uwagę, że nie jest jasne, o jakie osoby chodzi w zakresie niepełnych kwalifikacji sędziowskich oraz czy osoby te po zakończeniu okupacji wojskowej będą mogły pełnić funkcje w sądownictwie powszechnym. Za niedostateczne uznał wyjaśnienie, na czym miała polegać wojskowa forma sądów (które *de facto* nie miały być sądami wojskowymi) oraz jaki los czekał te sądy po zakończeniu okupacji – problematyczne było ich włączenie w organizację sądownictwa powszechnego⁴⁵.

W zakresie postanowień szczegółowych za konieczne uznał doprecyzowanie tezy postulującej stworzenie procedury opartej na przepisach k.p.k.⁴⁶ oraz wojskowego k.p.k.⁴⁷. Za lepsze rozwiązanie uznawał wprowadzenie wojskowego k.p.k. – ze względu na wojskowy charakter sądownictwa, wojskowy rodowód mających orzekać sędziów oraz ponieważ przeróbka k.p.k. byłaby zbyt skomplikowana. Zauważył też, że nie ma potrzeby pozostawiania w mocy przepisów niemieckich,

---

który przewidywał odrębny tryb postępowania przed tymi organami sądowymi, AAN, MOAP, sygn. 26, k. 179–223.

⁴³ Dr Tadeusz Cyprian w czasie II wojny światowej był m.in. członkiem Komisji dla Badania Przyczyn Klęski Wrześniowej. Od 1942 r. pracował w Ministerstwie Sprawiedliwości Rządu Emigracyjnego w dziale organizacji wymiaru sprawiedliwości. W 1943 r. został delegatem Polski do Komisji Narodów Zjednoczonych do spraw Zbrodni Wojennych. Po wojnie był m.in. kierownikiem Katedry Prawa Karnego Wydziału Prawa i Administracji UMCS w Lublinie, zob. M. Szwarczyk, *Tadeusz Cyprian (1898–1979)*, [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji UMCS 1949–2009*, red. A. Przyborowska-Klimczak, Lublin 2009, s. 47–57.

⁴⁴ AAN, MOAP, sygn. 26, k. 7, *Uwagi dra Tadeusza Cypriana do tez okupacyjnych*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego, tekst jedn.: Dz.U. z 1939 r., nr 8 poz. 44.

⁴⁷ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego, tekst jedn.: Dz.U. z 1936 r., nr 76, poz. 537.

a polski k.k. z 1932 r. powinien być w całości wprowadzony na okupowanych terytoriach. Za niejasną uznał kwestię rozumienia pojęcia „sądownictwo cywilne” – czy dotyczyło ono sądów dla ludności cywilnej w określonym w koncepcji wymiarze, czy też oznaczało sądy rozstrzygające sprawy o charakterze cywilnym⁴⁸.

Cyprian uznawał za mało realną sytuację, że administracja terenów okupowanych zostanie w pełni oddana polskim władzom, jego zdaniem bardziej prawdopodobny scenariusz zakładał, że okupacja będzie miała charakter wojskowy i podporządkowana zostanie Zarządowi Wojskowemu Aliantów dla Okupowanych Terenów (*Allied Military Government for Occupied Territories*, AMGOT). Dlatego też koncepcja sądownictwa karnego musiała być w pełni zgodna z wymogami AMGOT, tak by możliwe było jego uruchomienie w ramach tej administracji wojskowej (jako sądownictwo AMGOT, tylko obsadzone przez polski personel)⁴⁹.

Drugą opinię przygotował dr Stanisław Kodź⁵⁰, którego zdaniem najważniejszy problem przygotowanej koncepcji dotyczył wojskowej formy sądów. Przewidziany model sądów nie mieścił się ani w prawie o ustroju sądów powszechnych⁵¹, ani w prawie o ustroju sądów wojskowych⁵². Rodziło to pytania, na jakich zasadach prawnych oparta zostanie organizacja okupacyjnych sądów karnych oraz na czym ma polegać wojskowy charakter tych sądów i kto będzie ich właściwym zwierzchnikiem. Autor tej opinii sugerował, by – jeżeli dopuszczają to porozumienia międzysojusznicze – nie opierać organizacji sądów na modelu i rozwiązaniach anglosaskich, które były mało zrozumiałe w systemie kontynentalnym, ale oprócz projektowanego sądownictwa karne albo na rozwiązaniach niemieckich, ze względu na ludność miejscową, albo na wzorach polskich, ze względu na obsadę personalną sądów⁵³.

5

W żadnym z przytoczonych dokumentów nie pojawia się konkretne wskazanie obszaru przewidywanej polskiej strefy okupacyjnej. Kwestię tę pozostawiano ostatecznym uzgodnieniom międzysojuszniczym w obozie aliantów. Zbierano

⁴⁸ AAN, MOAP, sygn. 26, k. 7–8, *Uwagi dra Tadeusza Cypriana...*

⁴⁹ *Ibidem*, k. 9.

⁵⁰ AAN, MOAP, sygn. 26, k. 10, *Uwagi dra Stanisława Kodzia do tez Ministerstwa Odbudowy Administracji Publicznej w przedmiocie sądownictwa karnego na terenach okupowanych.*

⁵¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, tekst jedn.: Dz.U. z 1932 r., nr 102 poz. 863.

⁵² Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. – Prawo o ustroju sądów wojskowych, Dz.U. z 1936 r., nr 76, poz. 536.

⁵³ AAN, MOAP, sygn. 26, k. 10–11, *Uwagi dra Stanisława Kodzia...*

jednak dokładne informacje (liczba sądów oraz sędziów poszczególnych instancji, liczba mieszkańców⁵⁴) ze ściśle określonych terenów niemieckich oraz projektowano przysłą właściwość miejscową sądownictwa na tych obszarach. Z planowanej struktury sądownictwa, opartej na prawie o ustroju sądów powszechnych z 1928 r., domniemywać można, że prace te objęły terytoria, które w planach rządu emigracyjnego miały po wojnie zostać włączone do państwa polskiego. Niewątpliwie na te tereny, po zakończeniu pierwszej fazy okupacji, planowano rozciągnąć ustrój przedwojennego polskiego sądownictwa oraz wprowadzić polskie prawo, przy czym miało to dokonać się z pewnymi zmianami wynikającymi z przejściowych warunków⁵⁵. Z map wynika, że wprowadzenie polskich struktur sądownictwa miało odbyć się na obszarze od zachodnich granic II RP do linii Odry oraz Nysy Łużyckiej, a więc na terenach obejmujących Śląsk Opolski, Dolny Śląsk, Łużyce, Ziemię Lubuską oraz Pomorze Zachodnie. Tereny te praktycznie pokrywały się z obszarami włączonymi po II wojnie światowej do Polski, dodatkowo sięgały bardziej na zachód – obejmując m.in. Cottbus (Chociebuż) i Luckau (Łuków) w Brandenburgii – i na północ (wybrzeże Morza Bałtyckiego do wysokości wyspy Rugia i całe przedwojenne Prusy Wschodnie).

6

Okupację wojenną (*occupatio bellica*) w okresie II wojny światowej regulowały przepisy Regulaminu dotyczącego praw i zwyczajów wojny lądowej, stanowiącego aneks do Konwencji dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej (IV konwencja

⁵⁴ Mgr Czesław Koraszewski opracował raport *Sądy, urzędy prokuratorskie i adwokaci na wschodnich ziemiach Rzeszy Niemieckiej z wyjątkiem Prus Wschodnich*, AAN, MOAP, sygn. 29, k. 1–30. W posiadaniu MOAP był także dokładne zestawienie informacji na temat funkcjonowania sądów na terytorium Prus Wschodnich według stanu na rok 1938, AAN, MOAP, sygn. 28, [b.p.].

⁵⁵ Koncepcję uproszczenia postępowania karnego w okresie przejściowym przygotował dr Adam Nowotny w kwietniu 1944 r. Konieczność takiego uproszczenia wynikała wg niego przede wszystkim z braku odpowiedniej liczby sędziów i prokuratorów. Do dyspozycji władz miało po zakończeniu wojny pozostawać 2000 odpowiednio wykwalifikowanych osób. Według stanu na 1 września 1939 r. liczbę etatów sędziowskich i prokuratorskich w planowanej polskiej strefie okupacyjnej szacowano na 3500. Na potrzeby opracowania uznano, że w skład planowanej polskiej strefy okupacyjnej wejdą także obszary Prus Wschodnich i Śląska Opolskiego i zapotrzebowanie personalne będzie tam wynosiło 500 etatów. W opracowaniu braki personalne w obsadach sędziowskich i prokuratorskich określano więc na poziomie 2000 posad. Problem ten można było rozwiązać na dwa sposoby: albo kształcąc w szybkim tempie nowe kadry sędziowskie i prokuratorskie, albo upuszczając postępowanie, co spowodowałoby przyśpieszenie rozpoznawania spraw, a tym samym – mniejsze zapotrzebowanie personalne, AAN, MOAP, sygn. 26, k. 233, *Tezy dotyczące uproszczenia postępowania karnego w okresie przejściowym*.

haska, przyjęta 18 października 1907 r.)⁵⁶. Konwencja ta nakładała na okupanta obowiązek powzięcia wszelkich środków, pozostających w jego mocy, w celu przywrócenia i zapewnienia, o ile było to możliwe, porządku i życia społecznego, i przestrzegania przy tym, z wyjątkiem bezwzględnych przeszkód, prawa obowiązującego w okupowanym kraju⁵⁷. Jednocześnie przed rokiem 1949 traktatowe prawo międzynarodowe nie przewidywało żadnych regulacji w zakresie struktury, działalności i organizacji okupacyjnego sądownictwa na terytorium objętym okupacją wojenną. Kwestie te regulowane były przez międzynarodowe prawo zwyczajowe oraz prawa wewnętrzne poszczególnych państw⁵⁸. Bez pogłębionej analizy uznać można, że w przyjętym zakresie koncepcja sądownictwa karnego w polskiej strefie okupacyjnej miała być zgodna z przepisami prawa międzynarodowego. Dostosowanie do norm prawa międzynarodowego było jedną z podstaw tworzonej koncepcji⁵⁹.

Koncepcja sądownictwa karnego w polskiej strefie okupacyjnej pokrywała się z instrukcją Armii i Marynarki Stanów Zjednoczonych dotyczącą okupacji wojennej i spraw cywilnych z 22 grudnia 1943 r.⁶⁰. Autor projektu dr Celichowski sam wskazywał, że jego koncepcja odpowiada amerykańskim instrukcjom⁶¹, które przewidywały, że dowódca wojskowy utworzy trybunały wojskowe (*military courts*) oraz sądy policyjne (*provost courts*). Co bardzo istotne – w kilku miejscach instrukcji wyraźnie podkreślono, że termin „trybunały wojskowe” nie jest tożsamy z sądownictwem wojskowym (*courts martial*)⁶². W trybunałach wojskowych mieli orzekać oficerowie posiadający kwalifikacje sędziowskie, stosowane powinno być amerykańskie prawo wojskowe, przyjęto jednak, że prawo to musi być stosowane wobec przestępstw wymierzonych w administrację okupacyjną, w innych przypadkach dopuszczono odstępstwa od tej reguły. Za możliwe uznano także wprowadzenie wewnętrznej, uproszczonej procedury przed sądami policyjnymi⁶³. Okupacyjne

⁵⁶ Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161.

⁵⁷ *Ibidem*, art. 43.

⁵⁸ M. Flemming, *Okupacja wojskowa w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 1981, s. 186.

⁵⁹ Opracowywane w MOAP projekty aktów prawnych zawierały wskazanie normy kompetencyjnej: „na podstawie art. 43 Aneksu do Międzynarodowej Konwencji, dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej, podpisanej wraz z odnośnym regulaminem w Hadze dnia 18 października 1907 roku”, AAN, MOAP, sygn. 26, k. 179.

⁶⁰ US Army and Navy Manual of Military Government and Civil Affairs, Washington, 22nd December 1943.

⁶¹ *Tezy sądownictwa karnego*, k. 5.

⁶² US Army and Navy Manual..., s. 50.

⁶³ *Ibidem*, s. 54–55.

sądownictwo karne w kształcie przewidzianym przez tę instrukcję funkcjonowało w okresie II wojny światowej na terytorium Francji, Niemiec, Austrii, Włoch, Japonii i Korei⁶⁴.

Ostatecznie w okupowanych po II wojnie Niemczech w poszczególnych strefach okupacyjnych wykształciły się różne modele sądownictwa. W strefie radzieckiej nie wprowadzono odrębnego systemu okupacyjnych sądów wojskowych. Brytyjczycy w swojej strefie powołali sądy niższe (*summary courts*) oraz Sąd Najwyższy, podzielony na sąd wyższy (*High Court*; orzekający w I instancji w sprawach poważniejszych, cywilnych i karnych) i sądy odwoławczy (*Court of Appeal*). W amerykańskiej strefie okupacyjnej powołano sądy Wysokiej Komisji Alianckiej (*United States Courts of the Allied High Commission*) jako sądy I instancji oraz Sąd Odwoławczy we Frankfurcie nad Menem (*United State Court of Appeal*). W strefie francuskiej model sądownictwa był kilkakrotnie modyfikowany, na podstawie rozporządzenia z 8 marca 1946 r. utworzono trójszczeblową organizację sądownictwa. Najniższą instancją były sądy o postępowaniu uproszczonym (*tribunaux sommaires*, 30 sądów tego typu w całej strefie), w II instancji orzekały sądy pośrednie (*tribunaux intermédiaires*, 5 sądów tego typu w całej strefie), najwyższą był Generalny Trybunał Zarządu Wojskowego (*Tribunal Général de Gouvernement Militaire*) z siedzibą w Rastatt⁶⁵.

7

Istotę i cel stworzenia polskiej koncepcji sądownictwa karnego najlepiej oddaje zdanie jej autora, dra Celichowskiego: „O ile i tak długo, póki władza sprawowana będzie przez Aliantów, prace te będą miały znaczenie tylko jako materiał przedłożony przez Rząd Polski do rozważenia przez Aliantów, a przeszkoleni ludzie – jako zespół, który stać będzie do dyspozycji Aliantów”⁶⁶. Wypracowana koncepcja miała zostać dopiero przedstawiona władzom alianckim do rozważenia i to oni mieli podjąć ostateczną decyzję w sprawie modelu sądownictwa karnego w ewentualnej polskiej strefie okupacyjnej. Powyższe pokazuje, jaka była realna pozycja polskiego rządu emigracyjnego w obozie aliantów. U podstaw tworzonego projektu leżały założenia dostosowania się do systemu okupacji stosowanego przez wojska amerykańsko-brytyjskie, uważano bowiem, że sądownictwo w całej alianckiej strefie będzie miało jednolity charakter, a za cel minimum uznawano obsadzenie stanowisk

⁶⁴ M. Flemming, *op. cit.*, s. 200.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 201–202. Więcej na ten temat prawa i sądownictwa w amerykańskiej strefy okupacyjnej w: A. Szenajda, *Restoring Administrations of Justice in Early Practice: American-Occupied Germany 1945–1949*, „Amsterdam Law Forum” 2014, t. VI, z. 1, s. 35–67.

⁶⁶ *Tezy sądownictwa karnego*, k. 5.

sędziowskich polskim personelem. Jak pisał dr Cyprian: „takie postawienie zadania jest skromne w rozmiarach, ale najbardziej bodaj realne”⁶⁷. I faktycznie twórcom koncepcji i jej recenzentom nie można odmówić realistycznego podejścia do opracowywanych kwestii, w żadnym względzie nie ujawniają one zamierzeń mocarstwowych czy odwetowych względem ludności niemieckiej. Drugą kwestią, którą należy ocenić pozytywnie, jest zakres prac włożonych w opracowanie planów. W materiale archiwalnym widać, jak szczegółowe i konkretne rozwiązania planowano. Za wadę opracowanego planu uznać można chaos pojęciowy – brak jest dokładnego zdefiniowania niektórych pojęć, bo nie wiadomo tak naprawdę, o jaki okres okupacji chodzi, co oznacza pierwszy i drugi okres okupacji, charakter wojskowy sądów itd. Ogólnie jednak przedstawiona koncepcja pokazuje, że jeszcze w kwietniu 1944 r. toczyły się bardzo zaawansowane prace nad wizją mającej powstać polskiej strefy okupacyjnej. W żadnym z analizowanych dokumentów nie udało się odnaleźć nawiązań do ówczesnej sytuacji prawnomiędzynarodowej Polski. Koncepcja przygotowywana była już po konferencji teherańskiej na której „wielka trójka” uzgodniła, że powojenne Niemcy zostaną podzielone na strefy okupacyjne, a strefa sowiecka obejmie wschodnie obszary Niemiec, graniczące z Polską⁶⁹. Jak dalece polscy urzędnicy w MOAP mieli tego świadomość? Na pewno w poddanym analizie materiale archiwalnym nie pojawia się żadna wzmianka na temat strefy sowieckiej. Wymiana pism i głoszone tezy wskazują jednak, że w prowadzonych pracach koncentrowano się na terenach do linii Odry i Nisy Łużyckiej oraz na Prusach Wschodnich – i to był najważniejszy obszar zainteresowania polskiego rządu. Przy ówczesnej (pierwszy kwartał 1944 r.) wiedzy o polskiej sytuacji politycznej był to zarówno plan minimum, jak i najbardziej racjonalne założenia co do obszaru polskiej strefy okupacyjnej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych, „Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie” (zespół nr 134), sygn. 1, 26, 28, 29.

Źródła drukowane

US Army and Navy Manual of Military Government and Civil Affairs, Washington 22nd December 1943.

Literatura

Beck J., *Ostatni raport*, Warszawa 1987.

Beevor A., *Druga wojna światowa*, tłum. G. Siwek, Kraków 2015.

⁶⁷ *Ibidem*, k. 9.

- Flemming M., *Okupacja wojskowa w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 1981.
- Hułas M., *Goście czy intruzy? Rząd polski na uchodźstwie wrzesień 1939 – lipiec 1943*, Warszawa 1996.
- Lembeck A., *Wyzwoleni, ale nie wolni. Polskie miasto w okupowanych Niemczech*, tłum. B. Ostrowska, Warszawa 2007.
- McGilvray E., *Polski rząd na uchodźstwie*, tłum. Z. Kaleta, Warszawa 2011.
- Monografia Polskiego Wydziału Prawa 1944–1947 Uniwersytetu w Oxford*, red. J. Cywinski, T. Rojewski, W. Toporowski, Londyn 1997.
- Szenajda A., *Restoring Administrations of Justice in Early Practice: American-Occupied Germany 1945–1949*, „Amsterdam Law Forum” 2014, t. VI, z. 1, s. 35–67.
- Szwarczyk M., *Tadeusz Cyprian (1898–1979)*, [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji UMCS 1949–2009*, red. A. Przyborowska-Klimczak, Lublin 2009, s. 47–57.
- Wąsiewicz A., *Czterdziestolecie pracy naukowej Zygmunta Konrada Nowakowskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1977, t. 39, z. 3, s. 299–306.
- Wyrwa T., *Ingerencja Francji w sprawy polskie na przełomie 1939/1940*, „Zeszyty Historyczne” 1980, t. 52, s. 215–224.

Akty prawne

- Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, tekst jedn.: Dz.U. z 1932 r., nr 102, poz. 863.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego, tekst jedn.: Dz.U. z 1939 r., nr 8, poz. 44.
- Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz.U. z 1935 r., nr 30, poz. 227.
- Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. – Prawo o ustroju sądów wojskowych, Dz.U. z 1936 r., nr 76, poz. 536.
- Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego, tekst jedn.: Dz.U. z 1936 r., nr 76, poz. 537.
- Komunikat Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej – wyznaczenie następcy Prezydenta Rzeczypospolitej Władysława Raczkiewicza, M.P. z 1939 r., nr 214, poz. 6.
- Protokół zaprzysiężenia członków Rządu z dnia 1 października 1939 r. w Paryżu, z 1939 r., M.P. 1939, nr 218, poz. 4.
- Dekret Prezydenta RP z dnia 9 grudnia 1939 r. o powołaniu Rady Narodowej, Dz.U. z 1939 r., nr 104, poz. 1008.
- Dekret Prezydenta RP z 6 maja 1942 r. o utworzeniu Biura Prac Administracyjnych, Dz.U. z 1942 r., nr 4, poz. 6.
- Dekret Prezydenta RP o utworzeniu urzędu Ministra Odbudowy Administracji Publicznej z 24 lipca 1943 r., Dz.U. z 1943 r., nr 7, poz. 15.

HUBERT MIELNIK

MGR, UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE

Koncepcja sądownictwa karnego w planowanej polskiej strefie okupacyjnej Niemiec w pracach Ministerstwa Odbudowy Administracji Publicznej w Rządzie RP na uchodźstwie 1943–1944

Artykuł przedstawia prace nad koncepcją sądownictwa karnego w planowanej polskiej strefie okupacyjnej Niemiec, prowadzone przez Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej w Rządzie RP na uchodźstwie. Autor skupia się na tezach głównych i szczegółowych powstałej koncepcji sądownictwa, dokonuje także krótkiej charakterystyki Ministerstwa Odbudowy Administracji Publicznej. U podstaw tworzonego projektu leżały założenia dostosowania się do systemu okupacji stosowanego przez wojska amerykańsko-brytyjskie, uważano bowiem, że sądownictwo w całej alianckiej strefie będzie miało jednolity charakter, a za cel minimum uznawano obsadzenie stanowisk sędziowskich polskim personelem. W prowadzonych pracach koncentrowano się na terenach od przedwojennej granicy polsko-niemieckiej do linii Odry i Nysy Łużyckiej oraz na Prusach Wschodnich i był to najważniejszy obszar zainteresowania polskiego rządu na uchodźstwie.

Słowa kluczowe: sądownictwo karne, Rząd RP na uchodźstwie, Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej, okupacja Niemiec, II wojna światowa, polska strefa okupacyjna

HUBERT MIELNIK

MA, MARIA CURIE-SKŁODOWSKA UNIVERSITY IN LUBLIN

Conception of the criminal judiciary in the planned Polish occupation zone of Germany in the works of the Ministry of Reconstruction of the Public Administration in Government of the Republic of Poland in exile 1943–1944

The article presents the works on the conception of criminal judiciary in the planned Polish occupation zone of Germany, conducted by the Ministry of Reconstruction of the Public Administration in the Government of the Republic of Poland in exile. The author focuses on the main and specific theses of the created conception of the judiciary. The article also contains a brief characterization of the Ministry of Reconstruction of the Public Administration. The main assumption of the project was to adapt the judiciary to the occupation system used by the US-British troops, it was believed that the judiciary in the entire Allied zone would have a unitary character, and the minimum goal for the Polish government in exile was to fill the judges' offices with Polish personnel. The conception focused on the areas from the Polish-German pre-war border to the Odra and Nysa Łużycka lines as well as on East Prussia and this was the most important area of interest of the Polish government in exile.

Key words: criminal judiciary, Government of the Republic of Poland in exile, Ministry of Reconstruction of the Public Administration, Allied-occupied Germany, II World War, Polish zone of occupation